

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЛУТАВА СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 811.161.2'373

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЛОКУСІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

ВІННИЦЯ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
ГНАТЮК Ірина Святославівна,
Донецький національний університет імені Василя Стуса, доцент кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
МАРЧУК Людмила Миколаївна,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
завідувач кафедри української мови

кандидат філологічних наук,
ЗАЙКА Наталія Михайлівна,
Український мовно-інформаційний фонд НАН України, вчений секретар

Захист відбудеться **«1» листопада 2019 року** о 14⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.14 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21001, м. Вінниця вул. Академіка Янгеля, 4, ауд. 238.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розісланий **«30» вересня 2019 р.**

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Залужна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Простір – одна із найважливіших категорій мислення. Це поняття дуже складне й розмаїте. Воно виникло на зорі цивілізацій та увібрало в себе всі можливі результати раціонального й почуттєвого пізнання світу людством. Оскільки поняття простору перебуває в центрі людської практики буття, природною є його антропоцентричність та залежність від світобачення кожного народу. Пошук його наукового тлумачення з давніх-давен здійснювали такі відомі філософи, як Аристотель, М. Гайдегер, Г. В. Ф. Гегель, Й. Гейзінга, Р. Декарт, Е. Кант, О. Лосєв, Б. Паскаль, Платон, Г. Сковорода та ін. У лінгвістиці реалізацію цього фундаментального для вітчизняної культури поняття в сучасній українській літературній мові на рівнях граматики, словотвору, лексикології, фразеології, діалектології, у крослінгвістичних дисциплінах вивчали: З. М. Бичко, Н. М. Бобух, Л. М. Бойко, Н. Г. Брагіна, Л. М. Голіченко, Т. В. Громко, О. К. Данилюк, О. М. Євтушок, Н. О. Єщенко, В. В. Жайворонок, Т. І. Жила, Н. Д. Іванова, О. В. Кардашук, І. В. Корнейко, Л. М. Коцюк, І. М. Кочан, В. В. Красних, О. С. Кубрякова, С. Б. Любарський, Н. В. Піддубна, О. О. Погрібна, О. М. Присяжнюк, Л. С. Прокопович, П. О. Редін, В. Н. Романова, Н. П. Сіденко, С. В. Сірик, Ю. С. Степанов, С. І. Терехова, О. В. Тищенко, М. І. Толстой, Є. С. Харитонова, Т. В. Цив'ян, Є. О. Черепанова, П. П. Чучка, А. Д. Шмельов, Т. А. Щєбликіна, Т. О. Ястремська та ін. Особливо важливими є погляди І. Р. Вихованця, Я. В. Закревської, Н. Ф. Клименко, І. І. Ковалика. Попри те, що в руслі різних лінгвістичних дисциплін висвітлено чимало актуальних проблем, просторова лексика потребує узагальненого дослідження в царині семасіології.

У сучасній лексичній семантиці переважає тематичний підхід до дослідження лексики з просторовою семантикою (М. П. Годована, Л. М. Голіченко, К. Д. Глуховцева, О. К. Данилюк, І. В. Корнейко, С. Б. Любарський, Л. А. Моря-Міцик та ін.). Однак системний аналіз цієї лексики як цілісної парадигми вимагає коректив і уточнень наявних класифікацій окремих тематичних груп. Комплексний погляд на лексико-семантичну структуру номінацій простору в сучасній українській літературній мові дає змогу визначити місце кожної його ділянки, яка репрезентує той чи той вияв просторової субстанції, у лексико-семантичній парадигмі цих слів, розкрити її специфіку. А оскільки комплексне (або системне) дослідження іменників з просторовою семантикою як єдиної лексико-семантичної структури в українському мовознавстві відсутнє, вивчення парадигми локусів, які належать до цієї частини мови, є актуальним. У найбільш оптимальний спосіб це можна реалізувати у форматі лексико-семантичного поля (далі – ЛСП). Адже через ЛСП номінації отримують досить вичерпну характеристику плану змісту.

Отже, **актуальність дисертаційного дослідження** зумовлена:

- 1) важливістю аналізу ділянки словникового складу сучасної української літературної мови, яка репрезентує реалізацію фундаментальних і багатовимірних понять «місце» та «простір» на рівні лексичної семантики;
- 2) фрагментарністю вивчення в українському мовознавстві лексичної

семантики локусів сучасної української літературної мови;

3) потребою комплексного розгляду парадигми локусів (іменників) в українській семасіології як лексико-семантичної структури;

4) необхідністю внесення коректив і уточнень до наявних диференціацій окремих ділянок лексико-семантичної парадигми локусів у зв'язку з потребою їх узгодження в цій системі відповідно до головних ідентифікаційних і функціональних характеристик позначуваних просторових об'єктів;

5) продуктивністю методу ЛСП у царині докладного дослідження певної частини лексико-семантичної структури мови;

6) необхідністю узгодження: а) різних підходів до класифікації лексики, яка позначає той чи той фрагмент просторової реальності, б) різних поглядів у лінгвістиці на реалізацію просторовості в лексичній семантиці сучасної української літературної мови;

7) потребою формулювання єдиного терміна для позначення номінацій місця й простору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах наукових тем кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету «Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання» (номер державної реєстрації 0115U000088) (2015–2017 рр.), «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граматики: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокультурний виміри» (номер державної реєстрації 0118U003137) (2018–2020 рр.). Тему ухвалено на засіданні вченої ради Інституту української мови НАН України (витяг з протоколу № 4 від 24 квітня 2007 р.); уточнено на засіданні вченої ради Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 10 від 26 квітня 2019 р.).

Мета дисертаційного дослідження – встановити й проаналізувати комплексну лексико-семантичну структурну організацію локусів (іменників, які представлені загальними назвами) сучасної української літературної мови і визначити її специфіку.

Для досягнення цієї мети поставлено такі **завдання**:

1) визначити основні понятійні ознаки просторової семантики лексичних одиниць, основні характеристики їх денотатів і встановити головні критерії диференціації локусів сучасної української літературної мови;

2) проаналізувати основні підходи до вивчення просторовості в лінгвістиці, опрацювати теоретико-методологічні засади ЛСП локусів сучасної української літературної мови;

3) сформулювати уніфіковану дефініцію терміна «локус»;

4) встановити межі ЛСП локусів сучасної української літературної мови, виявити та проаналізувати особливості структурної організації його ядерної та периферійної частин: семантичні парадигматичні зв'язки, семантику, яка домінує, ієрархію субрівнів лексико-семантичної структури та зони їхнього накладання, кількісне співвідношення конститuentів в межах мікрополів досліджуваного

ЛСП;

5) здійснити диференціацію ЛСП локусів сучасної української літературної мови на ядерну й периферійну частини, на мікрополя;

б) укласти фрагмент тематичного словника локусів сучасної української літературної мови.

Об'єктом дисертаційного дослідження є локуси сучасної української літературної мови, а **предметом** – лексико-семантична структура локусів (іменників, які представлені загальними назвами) сучасної української літературної мови.

Матеріалом дослідження послуговувала картотека локусів, що налічує близько 9 000 конститuentів (слів і словосполучень), дібраних із реєстрів історичних і сучасних словників тлумачного типу.

Джерельною базою дослідження стали ресурси історичних і сучасних словників української мови тлумачного типу від «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка (1907–1909) до академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980), опублікованих томів «Словника української мови» в 20 томах (2010–2019), однотомного тлумачного «Словника української мови» за редакцією В. В. Жайворонка (2012), словників нових слів і значень та Додаткового тому «Словника української мови» в 11 томах (2017). Оскільки задум дослідження передбачав наявність формалізованого мовного матеріалу в його репрезентативному, тобто достатньо повному, а не вибіркового обсязі, обраний об'єкт нашого дослідження – локуси сучасної української літературної мови – вивчався на масиві тлумачного «Словника української мови» в 11 томах, а інші джерела залучалися для зіставлення і порівняння.

Відповідно до мети й поставлених завдань у дослідженні використано **методи**: *лексико-семантичного поля*, що дає змогу проаналізувати парадигму локусів, ефективно виокремити основні семантичні явища (зв'язки між конститuentами системи, основну семантику номінацій, вузлові пункти структури та зв'язок між собою дрібніших її субутворень); *суцільної вибірки* (для добору матеріалу з базових джерел); *елементи методу компонентного аналізу* (для виявлення вузлових пунктів лексико-семантичної структури поля локусів та сем, які визначають просторову семантику в словах); *описовий метод* (для репрезентації ЛСП локусів сучасної української літературної мови); *елементи кількісних підрахунків*, що дозволяє скласти уявлення про розвиненість і чисельність різних рівнів ЛСП локусів, отримати аргументи на користь їх віднесення до ядра чи периферії вивченої лексико-семантичної макроструктури; побудувати діаграми кількісного співвідношення лексики, що унаочнює результати роботи. На основі отриманої інформації встановлено внутрішню лексико-семантичну макроструктуру аналізованих локусів, її специфіку.

Особистий внесок здобувача. Усі результати роботи здобуто самостійно, публікації написано одноосібно.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в українському мовознавстві вперше розроблено дефініцію терміна «локус»; встановлено основні характеристики просторової лексичної семантики; вперше

здійснено комплексний аналіз парадигми локусів (іменників, які представлені загальними назвами) сучасної української літературної мови; з'ясовано її диференціацію; виявлено особливості структурної організації ЛСП локусів сучасної української літературної мови, семантику цієї парадигми лексики; у межах диференціації ЛСП локусів сучасної української літературної мови внесено корективи та уточнення до наявних класифікацій номінацій просторових об'єктів. Уперше виокремлено та вивчено мікрополя «Медіальний простір», «Віртуальний простір», «Універсум», «Узагальнена назва простору», певні лексико-семантичні групи та мікрогрупи мікрополя «Терапростір».

Теоретичне значення дисертації полягає у тому, що її результати доповнюють такі розділи мовознавства, як лексикологія і семасіологія; а також в новому осмисленні й оригінальному трактуванні дефініції терміна «локус», у цілісному погляді на увесь комплекс лексико-семантичної макроструктури локусів та у з'ясуванні особливостей конкретизації методу ЛСП у контексті його практичного застосування до лексики, пов'язаної з абстрактним фундаментальним об'ємним поняттям. Матеріали роботи є важливими для подальшого опрацювання проблем просторової семантики.

Практична цінність дослідження. Матеріали дисертації можна використати в лексикографічній практиці для укладання тематичних словників сучасної української літературної мови, для створення електронних тлумачних словників та програмних продуктів, які використовують для пошуку слів елементи значень; в узагальнювальних або аналітичних працях з лексикології та семасіології української та слов'янських мов, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології; у практиці викладання курсів та спецкурсів із лексикології та семасіології, а також для написання відповідних підручників та посібників.

Апробація результатів дослідження відбувалася: на Міжнародній науковій конференції «Словникова справа в Україні: минуле, сучасне, майбутнє» (до 100-річчя публікації «Словаря української мови» за ред. Бориса Грінченка) 8–9 листопада 2007 р., м. Київ, в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; на Міжнародній науково-методичній конференції «Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования» 25–26 листопада 2009 р., м. Брест, у Брестському державному університеті імені А. С. Пушкіна (республіка Білорусь); на Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів. Поетика і граматики» 7–8 грудня 2009 р., м. Київ, в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; на Всеукраїнському лінгвістичному форумі молодих учених, 21–23 квітня 2010 року, м. Київ, в Інституті української мови НАН України; на Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» 22–23 квітня 2010 року, м. Острог, у Національному університеті «Острозька академія»; на III Міжнародній науковій конференції «Лінгвостилістика XXI ст.: стан та перспективи розвитку» 2–4 вересня 2017 року, м. Луцьк, у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки; на Scientific and Professional Conference «Urgent problems of Philology and Linguistics – 2018» 28 жовтня

2018 року; на 13 Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів. Граматика і поетика текстових структур» 8–9 листопада 2018 р., м. Київ, в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 12 публікаціях (із них 9 статей, вміщених у виданнях, затверджених ДАК України як фахові, 1 – в іноземному виданні, 2 – апробаційного характеру).

Структура й обсяг роботи. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (486 позицій), списку лексикографічних джерел та джерел ілюстративного матеріалу, їхніх умовних скорочень (111 позицій) і 7 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 449 с., з них основний текст – 180 с., бібліографія (списки наукових та ілюстративних джерел) – 58 с., додатки – 195 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** викладено основні засади дослідження, актуальність, мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, відомості про джерельну базу, наукову новизну, теоретичне значення і практичну цінність дослідження, апробацію результатів дисертації, публікації та структуру й обсяг роботи.

У першому розділі **«Загальні особливості структурної організації ЛСП локусів. Лінгвістичне осмислення термінопоняття «локус» у межах понятійної категорії просторовості»** висвітлено основні теоретичні положення дисертації, а саме: розглянуто різні підходи до осмислення просторовості у мовознавстві відповідно до мовних рівнів; виокремлено низку невирішених в лінгвістиці теоретичних і практичних питань, пов'язаних із аналізом цієї лексики (зокрема відсутність комплексного дослідження номінацій місця та простору в межах лексичної системи сучасної української літературної мови, як і диференціації цієї частини словникового складу в межах єдиної лексико-семантичної парадигми, відсутність єдиного оптимального терміна для позначення таких номінацій, а також однозначного трактування головних рис семантики цих одиниць, несформованість цілісного бачення реалізації просторовості в лексичній семантиці сучасної української мови); обґрунтовано потребу в створенні єдиного терміна «локус», узагальнено характеристики лексичних одиниць на позначення простору; на основі вивчених підходів з'ясовано ознаки просторової семантики та головні критерії диференціації локусів; описано основні методи, за допомогою яких виконано дисертаційне дослідження.

З метою визначення сутності лексики з просторовою семантикою, її ідентифікаційних та диференційних ознак, основних характеристик просторового плану змісту, формулювання дефініції єдиного терміна, критеріїв класифікації досліджуваних номінацій, з'ясування стану вивчення питання про сутність поняття «простір» та його вияви у семантиці проаналізовано погляди таких науковців, як З. М. Бичко, Н. М. Бобух, Л. М. Бойко, І. Р. Вихованець, Я. В. Закревська, Н. О. Замощина, Н. Д. Іванова, О. В. Кардашук, Н. Ф. Клименко, І. І. Ковалик, Л. М. Коцюк, І. М. Кочан, Н. В. Піддубна, О. О. Погрібна,

О. М. Присяжнюк, Л. С. Прокопович, Я. В. Просалова, В. Н. Романова, М. Г. Сенів, П. О. Редін, Л. В. Романюк, С. В. Сірик, вивчено різні теорії у мовознавстві щодо виявлення ознак просторовості та критеріїв її оцінки (В. М. Богуцький, Н. Г. Брагіна, В. В. Жайворонок, В. Г. Гак, В. Л. Іващенко, О. С. Колесник, В. В. Красних, О. С. Кубрякова, Я. В. Купіна, Т. М. Нікульшина, Ю. К. Онищенко, Л. С. Прокопович, В. І. Пустовалова, В. Н. Романова, Л. В. Романюк, О. О. Селіванова, Ю. С. Степанов, Н. В. Таценко, С. І. Терехова, О. А. Ткаченко, В. М. Топоров, Т. В. Цив'яч, А. Д. Шмельов та ін. У результаті з'ясовано, зокрема, широкий список основних ідентифікаційних та диференційних ознак, об'єднаних у блоки: ознаки розпізнавання (що-система) – ознаки організації або типу простору; ознаки розташування і динаміки (де-система). Вважаємо за доцільне поєднувати підхід до розгляду просторовості в лінгвістиці як за формою, так і за орієнтацією.

У результаті узагальнення характеристик просторовості виявлено основний розподіл просторової семантики за ознаками «реальність» та «віртуальність», а також визначено критерії диференціації матеріалу, які використано для класифікації локусів за ознаками розпізнавання, організації простору та розташування (диференціація матеріальної / віртуальної субстанції за характеристиками об'єктивного / суб'єктивного, індивідуального / соціального, природного / соціокультурного маркування, з урахуванням типу простору відповідно до двовимірної й тривимірної локалізацій: просторової трихотомії за вертикаллю: надземний світ, позаземний світ / наземний світ, земний світ / підземний світ; тривимірної просторової трихотомії: свій світ / проміжний світ / інший, чужий світ; універсальної просторової дихотомії: внутрішній світ / навколишній світ) та ін.

Врахувавши всі важливі ознаки просторовості та міру їх реалізації в лексичній семантиці, виводимо таку дефініцію: **Локус** (від лат. **lōkus, i, m.** (plur. **loci** та **loca**) «місце»; «країна»; «розташування», «стан») – це номінація, що позначає узагальнені / конкретизовані об'єкти / образи фізичної / ідеальної просторової дійсності. Ці образи та об'єкти: 1) мають центр та периферію, межі, точки та шляхи контактування; 2) наповнені речами, істотами, явищами, подібними до себе за природою об'єктами-частинами, які структурують, орієнтують, означають, конституують, спеціалізують об'єкти-ціле і диференціюють просторовість на простір-вміщення та простір, що оточує; 3) мають локалізацію і внутрішню диференціацію відповідно до абсолютних та умовних параметрів орієнтації відносно гео-, геліо-, аква-, атрибуто- та антропоцентричності оцінки та ін. Субстанціальність як семантична характеристика найповніше передається у лексико-граматичному класі іменників.

У першому розділі також описано головні принципи та методологію дослідження, у яких основну увагу приділено теорії ЛСП. Вивчено різні погляди мовознавців (Н. Д. Арутюнова, Л. М. Васильєв, З. Н. Вердієва, А. П. Загнітко, Ж. В. Краснобаєва-Чорна, І. М. Кобозєва, М. П. Кочерган, М. О. Кронгауз, Л. О. Новіков, Д. М. Шмельов, Л. А. Лисиченко, Б. А. Плотніков, О. О. Потєбня, С. В. Семчинський, О. О. Тараненко, Г. А. Уфїмцева, Ф. П. Філін, Д. М. Шмельов,

Г. С. Щур та ін.) щодо цієї теорії і з'ясовано, що ЛСП – це складна структурна організація, сукупність лексичних одиниць та їхніх значень, ієрархічно розташованих у лексико-семантичній парадигмі, об'єднаних між собою спільністю змісту та семантичними зв'язками (А. П. Загнітко, О. С. Кубрякова, М. А. Кронгауз та ін.). Семантичні парадигматичні зв'язки не лише формують його структуру (І. М. Кобозєва, Ф. П. Філін), на основі їх аналізу з'ясовують семантичну специфіку різних його структурних рівнів, смислові акценти груп слів, поширеність певних смислів. Адже ЛСП – це ще і семантичний опис, зроблений за особливою схемою (М. В. Нікітін, Л. О. Новіков, Ю. С. Степанов, Г. А. Уфімцева). Важливими тут є поняття інтегральної (об'єднувальної) і диференційної (розрізнявальної) ознак (М. А. Кронгауз).

У структурі ЛСП виокремлюють ядро, до якого належать слова, що найбільш повно виражають сутність поля, дифузну (перехідну) зону та периферію (номінації зі слабше представленою основною для поля семантикою) (З. Н. Вердієва). Також у ЛСП є структурні розділи, взаємоузгоджені системи у межах масштабніших макросистем, що організовані так само – мікрополя, лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ) (Л. М. Васильєв, М. П. Кочерган, М. О. Кронгауз, Л. А. Лисиченко, Л. О. Новіков, С. В. Семчинський, Ф. П. Філін та ін.).

Методика дисертаційного дослідження передбачає розгляд специфіки лексико-семантичної структури локусів сучасної української літературної мови у ЛСП як макроструктурі та в мікрополях, у ЛСГ і в дрібніших структурних їх рівнях.

У другому розділі «**Структурно-семантична організація ядерної частини ЛСП локусів сучасної української літературної мови**» докладно роз'яснено хід дослідження та особливості його опису, здійснено комплексний аналіз структурної організації ядерної частини ЛСП локусів сучасної української літературної мови, з'ясовано її специфіку, обґрунтовано розподіл лексики відповідно до зон ядра і периферії.

У ході роботи здійснено розпізнавання локусів у джерелах за визначеними в Розділі 1 ознаками просторовості, відбір (за допомогою методу суцільної вибірки) фактичного матеріалу, розгляд семантики номінацій та поділ лексики на групи відповідно до встановлених критеріїв класифікації через врахування спільного і відмінного у плані змісту локусів (з обчисленням кількості конститuentів – елементи кількісних підрахунків). Так, лексичні одиниці, що позначали приміщення, об'єднано в окрему ЛСГ «Приміщення», що має свої підгрупи відповідно до різновидів приміщень, а номінації різних видів території – у ЛСГ «Територія» з подальшим складним її структуруванням. Обидві позначають наземний простір, і тому є складовими мікрополя, що об'єднує назви земної поверхні «Терапростір». За допомогою методу ЛСП, елементів методу компонентного аналізу в кожній ЛСГ, лексико-семантичній підгрупі (далі – ЛСПГ), лексико-семантичній мікрогрупі вивчено план змісту локусів. Унаслідок дослідження семантичних парадигматичних зв'язків (які демонструють особливості структурних відношень між локусами в лексико-семантичній

макропарадигмі) визначено головні семантичні ознаки (архісеми), які об'єднують навколо себе групи; семи, що представляють основні їхні семантичні акценти; диференційні семи, що забезпечують семантичне розмаїття, розгалуженість груп лексики і розрізняють семантику; зони накладання структурних рівнів ЛСП. З урахуванням даних про характер семантики, структуру макропарадигми, кількісні показники виокремлено ядро, дифузну зону і периферію ЛСП локусів сучасної української літературної мови та зроблено висновки про його специфіку.

Дослідження і його результати представлено за допомогою ЛСП як способу опису матеріалу, відповідно до наведених етапів розгляду.

До ядра ЛСП локусів сучасної української літературної мови належить два мікрополя, лексичні одиниці яких мають семантику, що найповніше представляє важливі для мовця аспекти простору: **«Узагальнена назва простору»** й **«Терапростір»**, оскільки конституенти першого несуть семантику, що абстраговано від дійсності експлікує різні світоглядні властивості простору, а план змісту номінацій, які формують друге, найповніше передає різноманітну просторову дійсність, безпосередньо пов'язану з людиною та виражену основними формами земної реальності у свідомості мовців.

До мікрополя **«Узагальнена назва простору»** належать локуси з узагальноною просторовою семантикою (423 од., 6% ядра) (напр.: *простір, обшир* та ін.). Воно містить 19% лексики з найбільш загальною семантикою та ЛСГ, що характеризують просторовість за типом та параметрами локалізації («Тип простору» (201 од., 48% мікрополя) (ядро), напр.: *безмір'я, поверхня* та ін., «Параметр простору» (141 од., 33% мікрополя) (периферія), напр.: *тил, краєчок* та ін.).

Мікрополе **«Терапростір»** (6694 од., 94% ядра) об'єднує локуси із семантикою різних конкретних форм простору, що представляють поверхню землі в горизонтальному площинному та об'ємному вертикальному вимірах відповідно до антропоморфного сприйняття світу мовцями (напр.: *хата, дворище, плоскогір'я* та ін.). До нього входять ЛСГ «Приміщення», «Територія» і «Територіально-будівельний комплекс», до яких належать 24 ЛСПГ, диференційовані на мікрогрупи різного рівня ієрархії.

ЛСГ **«Приміщення»**, сформована з локусів на позначення приміщень (3101 од., 46% мікрополя) (ядро) (напр.: *будівля, інститут* та ін.). До неї належать ЛСПГ «Будівля» (290 од., 10% ЛСГ) (ядро), (напр.: *дім, хороми* та ін.), «Житло людини» (334 од., 11% ЛСГ) (ядро), (напр.: *квартира, вілла* та ін.), «Господарське приміщення» (233 од., 8% ЛСГ) (ядро), (напр.: *комора, пташарня* та ін.), «Кімната» (248 од., 9% ЛСГ) (ядро), (напр.: *світлиця* та ін.), «Заклад освіти» (164 од., 6% ЛСГ) (периферія), (напр.: *школа, університет* та ін.), «Наукова установа» (52 од., 2% ЛСГ) (периферія), (напр.: *лабораторія* та ін.), «Медичний заклад» (81 од., 3% ЛСГ) (периферія), (напр.: *лікарня, поліклініка* та ін.), «Заклад культури» (164 од., 6% ЛСГ) (периферія), (напр.: *кінотеатр, цирк* та ін.), «Приміщення для релігійного поклоніння» (72 од., 2% ЛСГ) (периферія), (напр.: *храм, церква* та ін.), «Установа, організація» (381 од., 13% ЛСГ) (периферія), (напр.: *агенція, суд* та ін.), «Заклад сервісного

обслуговування» (95 од., 3% ЛСГ) (периферія), (напр.: *перукарня, їдальня, таверна* та ін.), «Виробниче приміщення» (359 од., 13% ЛСГ) (периферія), (напр.: *млин, кузня* та ін.), «Торговельне приміщення» (101 од., 3% ЛСГ) (периферія), (напр.: *крамниця, кондитерська* та ін.), «Приміщення для зберігання» (186 од., 6% ЛСГ) (периферія), (напр.: *комора, скарбниця* та ін.), «Розважальний заклад» (57 од., 2% ЛСГ) (периферія), (напр.: *казино, більярдна* та ін.), «Небезпечне приміщення» (17 од., 1% ЛСГ) (периферія) (напр.: *притон, кублице* та ін.), «Приміщення для поховання» (18 од., 1% ЛСГ) (периферія), (напр.: *усипальня, склеп* та ін.), «Виправний заклад» (48 од., 2% ЛСГ) (периферія), (напр.: *в'язниця, тюрма* та ін.), лексика, об'єднана семами: 'військове укріплення' (11 од., 0,4% ЛСГ) (периферія) (напр.: *цитадель, бастион* та ін.), 'житло тварини' (192) (периферія) (напр.: *стайня, качатник* та ін.) Вони об'єднані відповідно до видів приміщень. Прагматичні характеристики, такі як форма та спосіб творення, функційне призначення об'єкта є визначальними для цих ЛСПГ.

У межах ЛСГ «**Територія**» (2659 од., 40% мікрополя) (ядро) (напр.: *місцевість, район* та ін.) спостерігаємо градацію змісту: різні види площини Землі багатоаспектно експлікують у цій лексико-семантичній структурі різні характеристики наземного простору. Це номінації, які належать до ЛСПГ «Місцевість» (1918 од., 72% ЛСГ) (ядро) (напр.: *область, район, батьківщина, держава, князівство, столиця, село, майдан, поле, лан, лука, пасовище, сад, парк, ліс* та ін.) і представляють семантику антропоморфного типу території, що пов'язана з організацією життя та господарською діяльністю людини на поверхні землі, конституенти ЛСПГ «Рельєф» (594 од., 22% ЛСГ) (периферія) (напр.: *рельєф, макрорельєф, рівнина, западина, яма, скеля, дюна* та ін.), які позначають характер поверхні території, диференційованої за принципом вертикальної трихотомії та 6% лексики з узагальненою семантикою простору. Територіальності властива протяжність на землі в різні сторони від свого центру, межі. Вона диференційована відповідно до ознак «освоєння» / «неосвоєння людиною», «природності» / «штучності», «розміру», «призначення». Ознаки «густота наповнення» / «пустка» корелюють із прагматичними характеристиками «призначення» та «типу наповнення» щодо різних видів поверхні.

У ЛСГ «**Територіально-будівельний комплекс**» (934 од., 14% мікрополя) (периферія) (напр.: *господарство, спецгосп* та ін.) вираженням є зміст господарської одиниці у вигляді комплексу будівель, що тісно пов'язані з певною виокремленою площею території (1% номінацій територіально-будівельного комплексу з узагальненою семантикою, ЛСПГ «Невеликий житлово-господарський комплекс» (150 од., 16% ЛСГ) (ядро) (напр.: *садиба, дворище* та ін.) об'єднує локуси на позначення невеликого присадибного господарства, ЛСПГ «Спеціалізований професійний комплекс» (597 од., 63% ЛСГ) (ядро) (напр.: *автовокзал, порт* та ін.) містить номінації комплексу, пов'язаного зі здійсненням професійної діяльності людини, конституенти ЛСПГ «Велике господарське утворення» (86 од., 9% ЛСГ) (периферія) (напр.: *ранчо, звіроферма* та ін.) мають семантику значного за розміром територіального

об'єкта з різними спорудами, що займається господарською діяльністю, лексичні одиниці ЛСПГ «Великий житлово-виробничий комплекс» (99 од., 11% ЛСГ) (периферія) (напр.: *місія, колонія* та ін.) позначають розміщений на значній території господарський об'єкт певного об'єднання людей, які там живуть).

Специфіка ядерної зони ЛСП локусів сучасної української мови полягає у виявленні нових структурних рівнів досліджуваної семантичної макроструктури («Узагальнена назва простору», деякі рівні мікрополя «Терапростір» (ЛСМГ-I «Площадка», ЛСМГ-II «Одиниця умовного територіального поділу», «Територіально-будівельний комплекс»), а також маловивчених (напр., деякі рівні мікрополя «Терапростір»); у новому погляді на питання класифікації вже відомих у лінгвістиці груп лексики; у можливості розширення класифікаційних критеріїв та комплексного їх застосування, в існуванні явища дифузії між групами лексики, у підтвердженні результатів вивчення лексики із такою семантикою в інших галузях українського мовознавства (енантіосемія, притаманна деяким номінаціям рельєфу).

Третій розділ «**Позаядерна зона ЛСП локусів сучасної української літературної мови**» присвячено аналізу маргінальних явищ ЛСП локусів сучасної української літературної мови.

Позаядерна зона містить три мікрополя: «Універсум» (зона дифузії); «Медіальний простір», «Віртуальний простір», невелику групу неідентифікованої лексики (периферія), оскільки в конститuentах цих структурних рівнів досліджуваної лексико-семантичної парадигми просторовість у плані змісту виражена більше імпліцитно, але не настільки, щоб заперечити просторовий статус позначуваного об'єкта. Також маргінальність указаних ділянок ЛСП локусів зумовлена їх слабкою структурною розвиненістю, і в деяких випадках меншою, порівняно з ядерною частиною, кількістю лексичних одиниць.

Перехідна (дифузна) зона (О. М. Присяжнюк) між центральною та маргінальною сферами поля присутня за умови, якщо в ньому існують структурні макрокомпоненти, які важко однозначно віднести до якоїсь однієї з них. Такі ознаки має мікрополе «Універсум». Лексика мікрополя «**Універсум**» (958 од.) (напр.: *всесвіт, зірка, планета* та ін.) репрезентує у своїй семантиці поняття *всесвіту*, яке передбачає погляд на сутність просторових явищ у глобальному масштабі (на відміну від *терапростору*, що так чи інакше співвіднесений з фактом життя людей на планеті Земля в її горизонтальній площині). Поняття космосу, або універсуму, покладене в основу семантики виокремлених номінацій, передбачає погляд на всесвіт як на ціле (що має частини), у якому розміщені елементи – космічні тіла (ЛСГ «Космос» (34 од., 4% мікрополя) (ядро) (напр.: *всесвіт, космос, макрокосм* та ін.), ЛСГ «Космічне тіло» (47 од., 5% мікрополя) (периферія) (напр.: *астероїди, квазари, пульсари* та ін.)). Деякі з цих космічних тіл мають свою структуру. Структура планети Земля є найбільш пізною, порівняно з іншими космічними тілами, і це відображено у відповідній семантиці ЛСГ «Структура Землі» (877 од., 91% мікрополя) (ядро) (напр.: *небеса, море, надра* та ін.). У ній виокремлюємо ЛСПГ «Аеропростір» (91 од., 11% ЛСГ) (периферія) (напр.: *небо, надхмар'я, ефір* та ін.), ЛСПГ «Гідропростір» (434 од.,

50% ЛСГ) (ядро) (напр.: *море, річка, канал* та ін.), ЛСПГ «Інтерапростір» (120 од., 14%) (периферія) (напр.: *барисфера, літосфера, магматична зона* та ін.), ЛСПГ «Територія як геооб'єкт» (218 од., 25% ЛСГ) (периферія) (напр.: *земна куля, світ, суходіл* та ін.)).

До периферії ЛСПГ локусів сучасної української мови належать мікрополя «Медіальний простір» та «Віртуальний простір».

Мікрополе «**Медіальний простір**» (807 од.) (напр.: *межа, міжгір'я, дорога* та ін.) виражає семантику простору між іншими просторами, існування якого неможливе без існування інших світів і, водночас, через нього вони ідентифіковані (Ю. С. Степанов, В. М. Топоров, М. І. Толстой, В. В. Красних). У ньому формуємо такі ЛСГ: «Межа» (221 од., 27% мікрополя) (ядро), що об'єднує локуси із семантикою спеціально виокремленого проміжку простору між іншими просторовими об'єктами, що виконує службову функцію (відділяти, обмежувати, захищати, завершувати), напр.: *межа, кордон, межник* та ін.), «Територія між одиницями території» (68 од., 9% мікрополя) (периферія), яка містить номінації місцевості, що розташована між іншими територіями, напр.: *межигір'я, межиріччя, міждоріжжя* та ін.) та «Шлях» (518 од., 64% мікрополя) (ядро), до якої належать конститuentи, що позначають смугу простору, яка об'єднує два певні пункти, локалізується в об'ємному або площинному просторовому об'єкті, напр.: *дорога, стежка, путь* та ін.). Характер семантики, нечисленність мікрополя зумовлює його периферійність.

Мікрополе «**Віртуальний простір**» у плані змісту репрезентує особливий вид простору уявної альтернативної субстанції, який існує в людському усвідомленні паралельно до оречевленої дійсності, тісно з нею пов'язаний, у чомусь зумовлює її, у принципово важливих рисах копіює її просторову структуру, антропоцентричний (напр.: *яйце-райце, той світ, пам'ять, сайт* та ін.). Контекстуальність та розмитість семантики цього мікрополя стали причиною його віднесення до зони периферії ЛСПГ локусів.

У мікрополі «Віртуальний простір» виокремлюємо 7 ЛСГ локусів. До ЛСГ «Віртуальний міфологічний простір» (ядро) належать словоформи, що представляють народну та християнську міфологічні просторові моделі (розрізнення «цей світ» / «світ межі» / «той світ»), напр.: *цей світ «...із чаркою та піснями прощалася з цим світом»* [Іларіон, с. 245]. ЛСГ «Віртуальний художній простір» (ядро) містить локуси з дуже широким і різним спектром семантичної образної диференціації (напр.: *дятлова кузня «У дятловій кузні Гаряча пора. Дятлова кузня стоїть край двора»* [Сингаївський, с. 473]). У лексиці ЛСГ «Віртуальний науковий простір» (ядро) відображено уявлення про наукову ірреальність, що є наслідком абстрагованої розумової діяльності вчених, напр.: *екліптика «екліптика, и, ж. Велике коло небесної сфери, по якому відбувається видимий річний рух Сонця. Наша планета обертається навколо Сонця у площині екліптики й за добу зміщується по своїй орбіті майже на один градус (з навч. літ.)»* [СУМ-20, Т.4, с. 566]. Семантика конститuentів ЛСГ «Віртуальний внутрішній психологічний простір» (ядро) містить інформацію про внутрішню сутність людини, про її почуття, пам'ять, розум, віру, які мають для неї

просторову віртуальну природу, напр.: *душа «Чимало людей на світі Зустріть довелось мені Прекрасних не зовнішнім цвітом, А тим, що в душі, в глибині»* [Глазовий Внутрішня краса, с. 13]). Семантика ЛСГ «Віртуальний оніричний простір» (периферія) містить уявлення про сон – особливий сакральний інтимний світ, що перебуває між міфічним, психічним, творчим та реальним, якому неможливо нав'язати сторонню метафору (напр.: *вулиця, рідне місто «Снилося, що землю їв на вулиці рідного міста... На вулиці дерева якісь височенні та волохаті...»* [Багрянний, с. 234–235]). ЛСГ «Віртуальний гральний простір» (периферія) представляє семантику альтернативних світів, символічного поля, у якому людина здатна прожити певні етапи свого життя або конкретні ситуації (у психотерапевтичній практиці, дипломатії, політиці, PR-технологіях, у суспільній практиці взаємодії людей та ін.) (напр.: *корт «Майданчик для гри в теніс. Тенісний корт заллятий сонячними променями. День для змагання був чудовий (Томч., Закарп. опов., 1953, 184)»* [СУМ VI, с. 301]). ЛСГ «Віртуальний простір комп'ютерних технологій» (ядро) репрезентує семантику різних видів інформаційного простору, створеного за допомогою ІТ-технологій (напр.: *інтернет-представництво «інтернет-представництво інф. Власний сайт організації, фірми в Інтернеті. ... ви можете використовувати тактики онлайн-маркетингу для створення свого інтернет-представництва, реклами товарів і послуг (Із газети)»* [НСЗС, с. 93]).

Встановлена у процесі дослідження специфіка зони периферії ЛСП локусів сучасної української мови засвідчує, що маргінальні рівні його парадигми значно менше розвинені, ніж ядро. Ця лексика активно розвивається та збагачує сучасну українську мову в нових історичних і суспільних умовах.

ВИСНОВКИ

1. У результаті аналізу мовознавчих студій, присвячених просторовій семантиці, вирішено низку теоретичних і практичних питань, пов'язаних із аналізом номінацій простору. Зокрема окреслено ідентифікаційні та диференційні ознаки просторової семантики, критерії класифікації лексики на позначення простору. Запропоновано визначення терміна «локус», обрано методикку дослідження.

2. Здійснено загальну класифікацію ЛСП локусів сучасної української літературної мови та докладний системний аналіз невивчених або маловивчених її сегментів. Деякі групи лексики вперше вивчено системно, у контексті масштабної лексико-семантичної макроструктури, переосмислено деякі наявні класифікації. Тому лексико-семантична диференціація окремих частин парадигми локусів сучасної української літературної мови відрізняється від деяких класифікацій, уже відомих в українському мовознавстві. Окремі із запропонованих класифікацій демонструють суб'єктивний та об'єктивний підходи мовців до диференціації довкілля, антропоцентричну або геоцентричну оцінку простору, або ж враховують професійне уявлення про простір, а отже, ознаку «призначення».

3. Комплексний аналіз лексико-семантичної структури локусів сучасної української літературної мови виявив, по-перше, складну і нерівномірну диференціацію номінацій місця і простору на субрівні, що далі також розподілені.

По-друге, встановлено нерівномірне кількісне представлення субрівнів цієї парадигми. По-третє, для кожного субрівня властиві свої основні семантичні ознаки, виокремлені на основі аналізу семантичних зв'язків, які зумовлюють архітекtonіку внутрішньої диференціації кожної групи локусів, у межах якої виявлено градацію змісту. Цей факт пояснюємо багатогранністю понять «місце», «простір» та тісним переплетенням фізичного, прагматичного, понятійного, культурного, психологічного, фізіологічного чинників в уявленні людини про простір. По-четверте, за допомогою семантичних парадигматичних зв'язків з'ясовано ієрархію семантичних ознак у кожній групі номінацій. На підставі цієї ієрархії визначено ядро та периферію кожної лексико-семантичної структури.

4. До ядра ЛСП локусів сучасної української літературної мови належить два мікрополя: «Узагальнена назва простору» й «Терапростір». Позаядерна зона містить три мікрополя: «Універсум» (зона дифузії); «Медіальний простір», «Віртуальний простір» (периферія). Мікрополя різною мірою віддалені від центру лексико-семантичної структури. У семантиці мікрополів експліковано розподіл простору за головними для нього видами характеристик.

5. За головний критерій для оцінки ядерності чи периферійності, встановлення меж у ЛСП локусів обрано міру вияву в них просторової семантики, розвиненість семантичних парадигматичних зв'язків, кількість. Виокремлено ядро, дифузну зону та периферію ЛСП локусів. Маргінальні ділянки вивченого ЛСП значно слабше структурно розвинені, ніж частини лексико-семантичної парадигми, що належать до ядра. Ядро і периферію визначено на всіх субрівнях ЛСП локусів сучасної української літературної мови. Це створює системне бачення кожної лексико-семантичної групи в межах масштабнішої макроструктури.

6. Аналіз специфіки структурної організації парадигми локусів сучасної української літературної мови пояснює важливу ділянку лексико-семантичної системи мови.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Лутава С. Семантичні зміни в лексиці на позначення місця і простору в сучасній українській мові *Українське мовознавство* : міжвідомчий наук. зб. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; гол. ред. А. К. Мойсієнко. Київ: Київський нац. університет імені Тараса Шевченка, 2008. Вип. 38. С. 126–130.

2. Лутава С. Метафора в локусах на позначення приміщень сучасної української мови *Українське мовознавство* : міжвідомчий наук. зб. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. А. К. Мойсієнко. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. Вип. 39/1. С. 272–277.

3. Лутава С. Особливості парадигми лексико-семантичної підгрупи «житло людини» *Лексикографічний бюлетень* : зб. наук. праць / НАН України; Інститут української мови; відп. ред. І. С. Гнатюк. Київ [Видавничий дім Дмитра Бураго], 2010. Вип. 19. С. 128–135.

4. Лутава С. М. Особливості парадигми ЛСГ «Віртуальний казковий, міфологічний простір» *Наукові записки. Серія «Філологічна»*: зб. наук. праць / Національний ун-т «Острозька академія»; редкол.: Гнатюк М. І. [та ін.]. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 17. С. 248–257.

5. Лутава С. Функціонування лексики на позначення віртуального простору в сучасній українській літературній мові *Лінгвостилістичні студії*: наук. журн. / Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки; Факультет філології та журналістики; [редкол.: С. К. Богдан (гол. ред.) та ін.]. Луцьк, Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. Вип. 5. С. 110–123.

6. Лутава С. М. Метафоризація як шлях творення семантики локусів на позначення віртуального простору сну в художньому стилі сучасної української літературної мови *Лінгвостилістичні студії*: наук. журн. / Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки; Факультет філології та журналістики; [редкол.: С. К. Богдан (гол. ред.) та ін.]. Луцьк, Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. Вип. 8. С. 142–153.

7. Лутава С. Проблематика введення терміна «локус» в українському мовознавстві та його дефініція *Українське мовознавство*: міжвідомчий наук. зб. / Міністерство освіти і науки України; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. А. К. Мойсієнко. Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2018. Вип. 2 (48). С. 61–68.

*Статті у фахових виданнях України,
що входять до міжнародних наукометричних баз*

8. Лутава С. М. Локуси на позначення медіального простору в сучасній українській мові *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць / Міністерство освіти і науки України; Донецький нац. ун-т імені Василя Стуса; наук. ред. А. П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ. 2010. Вип. 21. С. 133–136.

9. Лутава С. М. Лексико-семантичне структурування локусів на позначення державних утворень у сучасній українській мові *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*: зб. наук. праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка; відп. ред. Л. І. Шевченко. Київ: ВПЦ Київський університет, 2010. Вип. 20. С. 142–149.

*Статті у закордонних фахових виданнях,
що входять до міжнародних наукометричних баз*

10. Лутава С. М. Використання методу лексико-семантичного поля в сучасній лінгвістиці для характеристики парадигми локусів в українській літературній мові *Science and Education a New Dimension: Philology*, 2018. VI(54), Is: 183, С. 34–38.

Наукові праці апробаційного характеру

11. Лутава С. М. Локуси на позначення медіального простору в сучасній українській мові // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования : IV Международ. науч.-метод. конф. (Брест, 25–26 ноября 2009 г.): в 2 ч. Брест, 2010. Ч. 1. С. 218–222.

12. Лутава С. М. Лексико-семантична структура локусів на позначення просторових об'єктів суб'єктивного територіального поділу в сучасній українській мові // Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство : тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених (Київ, 21–23 квітня 2010 року) / НАН України; Ін-т укр. мови НАН України; Рада молодих учених Ін-ту укр. мови НАНУ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України; Український мовно-інформаційний фонд НАН України; Київський нац. лінгвістичний ун-т; Ін-т філології Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка; Ін-т укр. філології Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова; наук. ред. П. Ю. Гриценко. Київ: ІАЦ «Спейс-Інформ»; ФОП Гудименко, 2010. С. 160–162.

АНОТАЦІЯ

Лутава С. М. Лексико-семантичне поле локусів сучасної української літературної мови. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності «10.02.01 – українська мова». – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Міністерство освіти і науки України. – Вінниця, 2019.

Дисертацію присвячено дослідженню лексико-семантичної структури локусів сучасної української літературної мови. У ній проаналізовано лінгвістичні розвідки, присвячені семантиці простору, виявлено відмінність поглядів на питання термінологічного, ідентифікаційного та класифікаційного характеру, запропоновано термін «локус» для номінацій простору, уточнено, глибше розроблено його мовознавчу дефініцію. Також за відсутності в сучасній лінгвістиці єдиного погляду на характеристики номінацій простору проаналізовано і запропоновано єдині ідентифікаційні, диференційні параметри локусів, закладені в їхній сутності. Зокрема, виявлено принциповий розподіл семантики цих лексичних одиниць за критеріями «реальний простір» та «віртуальний простір».

На основі обраної методики (залучено методи суцільної вибірки, ЛСП, елементи компонентного аналізу, методику кількісних підрахунків) здійснено комплексну докладну класифікацію ЛСП локусів сучасної української літературної мови. Особливу увагу приділено докладному системному аналізу невивчених або маловивчених її сегментів, переглянуто й уточнено деякі відомі класифікації; описано цю лексико-семантичну парадигму, складено тематичний словник локусів; виявлені особливості подано у вигляді схем та діаграм.

Аналіз специфіки структурної організації парадигми локусів сучасної української літературної мови пояснює важливу ділянку лексико-семантичної системи цієї мови.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, тематична група, лексико-семантичне мікрополе, лексико-семантична мікрогрупа, локус, номінації простору, просторова семантика, ядро, дифузна зона, периферія.

АННОТАЦИЯ

Лутава С. Н. Лексико-семантическое поле локусов современного украинского литературного языка. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности «10.02.01 – украинский язык». – Донецкий национальный университет имени Василя Стуса, Министерство образования и науки Украины. – Винница, 2019.

Диссертация посвящена исследованию лексико-семантической структуры локусов современного украинского литературного языка. В ней проанализированы лингвистические труды, посвященные семантике пространства, выявлены различия взглядов на вопросы терминологического, идентификационного и классификационного характера, предложен термин «локус» для номинаций пространства, уточнена, глубже разработана его дефиниция. Также при отсутствии в лингвистике единого взгляда на характеристики номинаций пространства проанализированы и предложены единые идентификационные и классификационные параметры локусов, заложенные в их сущности. Было выявлено принципиальное разделение семантики этих лексических единиц согласно критериям «реальное пространство» и «виртуальное пространство».

На основе выбранной методики (использованы методы сплошной выборки, ЛСП, элементы компонентного анализа, методика количественных подсчетов) предложена комплексная детальная классификация ЛСП локусов современного украинского литературного языка. Особое внимание уделено системному анализу неизученных или малоизученных ее сегментов, пересмотрены и уточнены некоторые известные классификации, исследована лексико-семантическая парадигма номинаций пространства, составлен тематический словарь локусов; эти особенности отображены в виде схем и диаграмм.

Анализ специфики структурной организации парадигмы локусов современного украинского литературного языка объясняет важную часть лексико-семантической системы этого языка.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, тематическая группа, лексико-семантическое микрополе, лексико-семантическая микрогруппа, локус, номинации пространства, пространственная семантика, ядро, диффузная зона, периферия.

SUMMARY

Lutava S. M. Lexical-Semantic Field of Loci in Modern Ukrainian Literary Language. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.01 – Ukrainian Language. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2019.

The thesis is devoted to the study of the loci lexical-semantic structure in modern Ukrainian literary language. First, the paper outlines existing scholarly approaches to the space semantics study and concentrates on the terminology used when identifying and classifying the loci. The research offers the term “locus” for the place and space names, clarifying and developing profoundly its linguistic definition which is based on the concept scrutinized properties, phenomena, and vocabulary which represent them. Also, considering the lack of a single approach to the identification and classification of the space nominations characteristics in modern linguistics, the paper carries out the analysis and develops unique identification and differential loci parameters which underlie the concept, i.e. a fundamental division of the lexical units semantics into two major groups “real space” and “virtual space”.

The loci lexical-semantic structure in modern Ukrainian literary language is studied applying the method of lexical-semantic field (hereafter LSF) alongside with the descriptive method, supported by the continuous sampling method, the elements of the componential analysis method, and quantitative calculations. The application of the above methods allows to develop a comprehensive stratification of the LSF under discussion, i.e. microfields “Virtual Space”, “Media Space”, “Generalized Name of Space”, multiple levels of the microfield “Universum”, some levels of the “Terraspace” microfield (e.g. LSMG-I “Platform”, LSMG-II “Unit of the Territory Division”, “Territory-Building Complex”, places nominations, etc.) or less-studied segments such as some levels of the microfield “Terraspace”, “Universum”, “Media Space”. In addition, the research revises and specifies some well-known classifications and creates the algorithm for the lexical-semantic paradigm description, including the identification of lexical-semantic paradigmatic relations, the principal semes characteristic of various vocabulary groups, nucleus and periphery zones, identifying intrastructural overlapping zones within the paradigm sub-levels. As a result, the thesis compiles a thematic loci dictionary (including over 9,000 words) where the features are presented in the form of frameworks with quantitative characteristics and correlations on different vocabulary levels, thus forming the loci LSF in modern Ukrainian literary language (graphically represented in the form of radial diagrams).

The main criterion for the nucleus or periphery evaluation and the establishment of the loci LSF boundaries is the degree of spatial semantics explication in the units' lexical meaning structure. According to the approach adopted, the following elements are singled out: a) the LSF nucleus (the vocabulary is more abstract representing common types of space in the Ukrainian mentality), b) the diffuse zone (the vocabulary demonstrates signs of both nucleus and periphery), c) the loci LSP periphery (space semantics is expressed more implicitly, but not to the degree allowing to deny the spatial status of the object referred). Notably, the LSF marginal areas are much less

structurally developed and quantitatively less represented than those elements of the lexical-semantic paradigm which belong to the nucleus. The nucleus and periphery are identified at all sub-levels of the loci LSF in modern Ukrainian literary language, thus creating a systematic structure of each lexical-semantic group within a larger macrostructure.

The nucleus of the loci LSF in modern Ukrainian literary language comprises two microfields: “Generalized Name of Space” and “Terraspace”. The non-nuclear zone contains three microfields: “Universum” (diffusion zone), “Media Space”, “Virtual Space”, a group of unidentified vocabulary (periphery). Microfields vary in their degree from the center to the periphery in their lexical-semantic structure and their internal organization is characterized by a number of peculiarities. In some loci groups, the nucleus is represented by the whole series of words, and in other ones only by several nominations or by the principal seme. Loci with generalized semantics are especially characteristic of not only microfield “Generalized Name of Space”, but also of LSG “Territory” (microfield “Terraspace”). Within the microfields semantics, the division of space according to its main characteristics is outlined.

The paper is based on the complex analysis of the loci lexical-semantic structure in modern Ukrainian literary language which allows to arrive at certain conclusions. Firstly, the analysis reveals complex and uneven stratification of the place and space nominations on all sub-levels, which in their turn are the subject for further subdivision; secondly, it is established that the paradigm sub-levels are characterized by uneven quantitative representation; thirdly, each sub-level has its own main semantic features which determine the internal stratification architectonics within each loci group with the content gradation; finally, the lexical-semantic structure of each loci group is characterized by individual dominants in relation to the semantic paradigmatic relations which organize it. On the basis of these relations, the principal semes within each nomination group are identified which not only represent the word lexical meaning within each lexical-semantic paradigm but also function as focal points when structuring the loci groups. This allows to build the semantic features hierarchy within each nomination group. Eventually, the thesis established the causes of these phenomena. Moreover, it is found that some loci groups can form paradigmatic semantic interrelations. The stratification of the loci LSF on structural levels in accordance with various degrees of complexity and the units’ semantics gradation reveals the systemic organization of the lexical-semantic paradigm under discussion.

The analysis of the loci paradigm structural organization peculiarities in modern Ukrainian literary language reveals the important role of the language lexical-semantic system, thus opening another perspective for the contemporary Ukrainian literary language, i.e. a semasiological one.

Key words: lexical-semantic field, thematic group, lexical-semantic microfield, lexical-semantic microgroup, locus, space nominations, spatial semantics, nucleus, diffuse zone, periphery.